Nou pioneres de la literatura infantil i juvenil catalana

Miscel·lània d'homenatge

MÒNICA BARÓ I PERE MARTÍ I BERTRAN (ED.)

PAM

Mònica Baró i Pere Martí i Bertran (ed.)

Nou pioneres de la literatura infantil i juvenil catalana

Miscel·lània d'homenatge

Publicacions de l'Abadia de Montserrat

Amb el suport de l'Institut Català de les Dones
i la Institució de les Lletres Catalanes de la Generalitat de Catalunya

Primera edició, novembre de 2026
© Els autors, 2026

La propietat d'aquesta edició és de
Publicacions de l'Abadia de Montserrat
Ausiàs Marc, 92-98 – 08013 Barcelona
ISBN: 978-84-9191-444-0
Dipòsit legal: B. 18429-2026
Imprès a Gráficas 94

Disseny de la coberta: Jordi Avià

PRESENTACIÓ

Mònica Baró
Pere Martí i Bertran

El *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans deixa ben clar que la paraula *miscel·lània* és una paraula polisèmica. Entre els diversos significats, tots relacionats amb la idea de mescla, d'aplec, clarament lligats al significat del mot llatí del qual prové, ens n'interessa l'accepció 2.3 «Obra composta de treballs en prosa o en vers, publicada en homenatge a un escriptor, un polític, un científic, etc., pels seus amics.»

Aquest significat, a diferència dels altres que ja són presents en el món clàssic, el medieval i el renaixentista, i que han pervingut fins als nostres dies, és relativament recent, ja que les primeres miscel·lànies d'homenatge apareixen al segle xx.

Durant el segle passat i el primer quart d'aquest, les miscel·lànies d'homenatge han proliferat arreu, sobretot lligades al món acadèmic. Catalunya no n'ha pas estat cap excepció i ja a la segona meitat del segle passat en trobem de tan interessants i rigoroses com les dedicades a Lluís Nicolau d'Olwer (Barcelona, 1888 - Mèxic, 1961), Jordi Rubió i Balaguer (Barcelona, 1887 - 1982) o Pompeu Fabra (Gràcia, 1868 - Prada, 1948). D'aleshores ençà, se n'han publicat centenars, sobretot de promogudes per universitats, però també per entitats com centres d'estudis comarcals, fundacions, museus... Entre les editorials que més n'han publicat hem de destacar Curial Edicions Catalanes i les Publicacions de l'Abadia de Montserrat (PAM). En aquesta darrera, hi destaca la col·lecció «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», que conté més de seixanta volums d'homenatge a personalitats com Jordi Carbonell, Joan Veny, Giuseppe Tavani, Albert Hauf, Pere Bohigas, Antoni M. Badia i Margarit... De seguida ens en crida l'atenció que, de tots aquests volums, només n'hi hagi dos de dedicats a una dona, tots dos a la doctora i catedràtica de la Universitat de Barcelona Lídia Pons i Griera (Barberà del Vallès, 1944).

I arribats en aquest punt ja hem de començar a parlar de la «nostra» miscel·lània d'homenatge, perquè la idea de dur-la a terme va néixer,

precisament, d'aquesta manca de reconeixement a tantes i tantes dones que han tingut un paper rellevant en el món acadèmic i cultural del nostre país i que, per desgràcia, han estat deixades de banda, com s'ha esdevingut en tants i tants altres àmbits. Tot arrenca, ja deu fer cap a deu anys, quan es van començar a jubilar personalitats tan destacades en el món de la literatura infantil i juvenil (LIJ), la crítica, la pedagogia, la biblioteconomia... com Maria Carme Bernal, Teresa Colomer, Ana Díaz-Plaja, Teresa Duran, Teresa Mañà, Margarida Prats i Núria Ventura. Unes jubilacions que van passar totalment desapercebudes, sense que pràcticament ningú en digués ni ase ni bèstia, sense que a ningú se li acudís de fer-los un homenatge, per petit que fos, com s'havia fet i es continua fent amb els seus col·legues masculins. I els dos signants d'aquesta presentació vam posar fil a l'agulla i ens vam plantejar de dedicar-los una miscel·lània d'homenatge a l'estil de les que tenien tants i tants collegues seus.

Com que el recorregut va ser més aviat llarg, pel camí una de les homenatjades ens va deixar, l'Ana Díaz-Plaja. No la volíem excloure de l'homenatge, de cap de les maneres, per molt que les miscel·lànies se solguin fer en vida dels homenatjats, i aquest fet ens va fer obrir el ventall a altres pioneres de la LIJ catalana que també havien passat massa desapercebudes i vam decidir afegir-hi un apartat dedicat a les homenatjades absents, que inclouria l'esmentada Ana Díaz-Plaja i les enyorades Teresa Rovira i Aurora Díaz Plaja.

I dit i fet, ens vam començar a moure. El primer pas, és clar, va ser parlar amb les homenatjades. Val a dir que d'entrada els va sorprendre molt, que alguna va dir que no s'hi veia, que s'ho volia acabar de rumiar, però finalment totes van dir que sí, que endavant. El segon, va ser buscar finançament, perquè teníem clar que un volum d'aquestes característiques no seria pas cap *best-seller*. De seguida vam poder comptar amb la col·laboració, gosaria dir que entusiàstica i tot, de l'Institut Català de les Dones i de la Institució de les Lletres Catalanes, la qual cosa ja ens va permetre de buscar editorial. Tots dos vam pensar en les Publicacions de l'Abadia de Montserrat, perquè tenien una gran experiència en la publicació de llibres d'aquestes característiques. La resposta per part de la directora de l'editorial, la Núria Mañé, va ser de suport total. I ja només quedava, naturalment, la tria dels col·laboradors homenatjadors, que havien de constituir el gruix del volum.

Coneixent les homenatjades i el seu tarannà, de seguida vam tenir clar que el conjunt de col·laboradors havia de ser molt variat en tot: en la procedència (no volíem que només fossin deixebles i exalumnes), en els continguts (volíem que fossin variats, des d'articles divulgatius, i d'opi-

nió i tot, a d'altres de més acadèmics, d'alta cultura i tot), en la paritat (per molt que en el món de la LIJ, de la biblioteconomia i de la didàctica hi predominin les dones, volíem que també hi hagués col·laboradors masculins)... I vam començar a fer llistes, a fer trucades, a enviar correus... I la resposta sempre va ser d'entusiasme, de felicitació per la iniciativa i de col·laboració totalment desinteressada, perquè, com vam dir a tothom des del primer moment, tot havia de ser *gratia et amore*. Recordem perfectament que algunes persones que ens van dir que no podien (per qüestions personals majoritàriament), ho van fer amb recança, demanant-nos, sobretot, que ho expliquéssim a les homenatjades perquè la seva il·lusió també hauria estat de poder-hi ser.

I de totes aquestes gestions i col·laboracions, n'ha sortit aquest volum que teniu a les mans i que, la veritat sigui dita, ens fa molta il·lusió i molt goig poder-vos-el presentar. Què hi trobareu? Doncs tres grans blocs, com queda clar a l'índex: els textos de les sis homenatjades vives, redactats per elles mateixes; els textos dedicats a les tres homenatjades absents, fets per bons coneixedors de la seva vida i obra, i vint textos d'homenatge escrits per gent molt diversa, com hem apuntat, i d'extensió i temàtiques variades, ja que hi trobem estudis i reflexions sobre la lectura, sobre la LIJ actual (novel·la, còmic, poesia, il·lustració...) i històrica, sobre biblioteconomia i pedagogia... Endinseu-vos-hi i gaudiu-ne, com ho hem fet nosaltres.

I no voldríem acabar aquestes paraules de presentació sense donar les gràcies, també per escrit, a tothom qui ha fet possible aquest volum d'homenatge, que esperem que no sigui el darrer: en primer lloc, a tots els col·laboradors; en segon lloc, als patrocinadors; en tercer lloc, a tot l'equip de les Publicacions de l'Abadia de Montserrat, i en quart lloc, al professor Amadeu Pons i Serra, perquè sense aquests quatre puntals *Nou pioneres de la literatura infantil i juvenil catalana. Miscel·lània d'homenatge* no hauria estat pas possible.

LES HOMENATJADES

MARIA CARME BERNAL I CREUS
(Vic, 1954)

Mestra d'EGB, especialitzada en didàctica de la llengua i la literatura. Llicenciada en filologia catalana per la UB i doctora en literatura catalana per la mateixa universitat amb l'edició crítica del llibre *Roser de tot l'any*, de Jacint Verdaguer. És Guia 3-6 anys per l'Associació Montessori Internacional (AMI).

Professora de didàctica de la llengua i la literatura a l'Escola de Mestres de Vic, Facultat d'Educació de la UVic. Ha estat directora del Departament d'Educació Infantil i del Departament de Filologia de la Facultat d'Educació de la UVic. És professora emèrita d'aquesta universitat.

Membre numerari de la Societat Verdaguer i, actualment, vicepresidenta d'aquesta entitat, des d'on ha publicat diversos articles relacionats amb la literatura catalana dels segles XIX i XX. Membre del grup d'investigació GLOSSA de la UVic.

Especialista en literatura infantil i juvenil, ha escrit obres de divulgació d'autors de la literatura universal adreçades a joves i ha publicat adaptacions de textos narratius de la tradició oral i de grans autors adreçades al treball de lectura a l'escola. Ha dictat cursos de formació per a mestres i ha coorganitzat, durant dotze edicions, l'Escola d'Estiu de Literatura Infantil i Juvenil de Montserrat. Ha publicat diversos articles en revistes educatives i llibres especialitzats en LIJ, així com també ha participat en congressos i jornades específiques d'aquest àmbit.

La meva relació amb la literatura infantil i juvenil

En la meva relació amb la LIJ, m'he guiat sempre pel principi d'«intervenció activa» i l'he posat en pràctica en dos moments professionals crucials: des de l'any 1975, quan vaig començar a fer de mestra d'escola, i per la meva condició de professora a l'Escola de Mestres d'Osona (actual Facultat d'Educació de la UVic-UCC) a partir de l'any 1984 i fins al moment de la jubilació el 2019. Mestra i filòloga, he combinat sempre l'estudi de la LIJ amb l'acció didàctica en llengua i literatura a l'escola, una acció des de la qual he conreat el concepte d'educació literària, entès com una eina per encomanar la cultura i el bon gust per la paraula als infants i joves.

Respecte a la LIJ, no he treballat mai sola i, en aquest sentit, m'he considerat sempre una afortunada dona d'equip. Seguint l'impuls, juntament amb altres, d'aprofundir en el coneixement de les obres cabdals de la literatura universal i de la LIJ, he creat materials didàctics que m'han semblat útils per a les escoles. I és així com he anat fent via. Emulant en certa manera els meus mestres, un dels quals ha estat Ricard Torrents, he reclamat sempre «un pensament exigent» respecte a la LIJ. Per això em vaig proposar, ja fa dècades, donar a conèixer els grans clàssics a l'escola a través de col·leccions especialitzades, de dossiers de treball i de projectes didàctics, sempre adreçats a un públic infantil i juvenil. No he fet mai distincions entre els bons autors de literatura general i els bons autors de LIJ. Voldria dir que, d'alguna manera, per a mi no ha estat mai més important la Colometa de Rodoreda que l'Alícia de Carroll, perquè, en tots dos casos, el que és essencial és la capacitat de l'escriptor de portar el bon llenguatge als lectors, de crear bones històries que motivin la lectura. Aquest pensament exigent parteix de la convicció que la LIJ pot ser un territori d'aprenentatge i alliberament d'un mateix, un territori on la paraula literària esdevé alliberadora. Les aportacions del crític literari i mestre Joan Triadú sempre m'han semblat fonamentals: intervenir en la LIJ vol dir fer de missatger de la bona llengua, encaminada cap a un fet transcendent que és construir l'imaginari literari d'infants i joves i fer de mediador entre la literatura i la vida. És bastir «des de baix», oferint paraules per a fer persones lliures. Aquesta ha estat una bona divisa per a poder dur a terme una gran diversitat d'accions, durant més de quaranta anys, en el camp de la LIJ. Presentar els grans autors, adaptar narracions, agençar antologies, així com crear i divulgar materials didàctics que converteixin la literatura en experiències vitals, ha estat una activitat que ha omplert gran part de la meva vida professional.

L'assignatura de literatura infantil ha estat sempre una plataforma motivadora d'estudi i investigació de la LIJ. M'ha permès endinsar en aquest camp d'investigació a través d'articles acadèmics d'aprofundiment en la crítica literària en diversos àmbits: la biblioteca escolar, els autors essencials o la història de la LIJ a Catalunya. Des de l'assignatura Didàctica de la Llengua fins a la d'Educació Infantil he pogut transmetre el meu ideari, que consisteix en la necessitat que el mestre esdevingui un bon model de llengua en una etapa decisiva de les persones. D'altra banda, l'activitat docent m'ha portat a vetllar per la formació permanent dels mestres. En aquest sentit, destacaria la coorganització d'activitats obertes com ara jornades, seminaris i simposis. M'agradaria ressaltar les diferents edicions de l'Escola d'Estiu de Literatura Infantil i Juvenil de Montserrat, creada amb la participació de Carme Rubio, el monjo Josep Massot i Muntaner i les Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Actualment, i en la condició de professora emèrita, segueixo el meu compromís amb la promoció, entre els mestres i investigadors, del fons Emili Teixidor, custodiat per la Biblioteca de la UVic-UCC i que compta amb prop de 3.500 documents, pel cap baix, procedents de la seva biblioteca personal, així com d'objectes i manuscrits de l'escriptor.

No puc amagar que he viscut sempre amb l'ànima partida, literàriament parlant. Vull dir que he hagut de combinar dues passions personals: una, de centrada en la LIJ i molt relacionada amb la vida professional a l'Escola de Mestres, i l'altra, en els estudis d'investigació filològics sobre el segle XIX literari a partir de la meva tesi doctoral, que versava sobre una obra poètica de Jacint Verdaguer anomenada *Roser de tot l'any*. No ha estat fàcil, ho reconec, compaginar aquesta dualitat. Ara bé, sí que puc afirmar que ha estat un repte apassionant. No he considerat mai que un camp d'estudi estigués per damunt de l'altre o que un entrés en el terreny de l'alta literatura i l'altre no, ans al contrari, considero que tots dos m'han enriquit molt a nivell personal i professional. Potser és des de Verdaguer o de Joana Raspall, i qui sap si de Miquel Desclot, entre d'altres, que tinc una visió àurica de la poesia, de tota la poesia en general, també d'aquella que s'adreça específicament als infants. En la meva experiència sobre la LIJ, la poesia és un gènere literari que m'ha permès explorar a fons les possibilitats del llenguatge, senzillament perquè posa la intel·ligència al servei dels mots i de la creació, una idea que invalida del tot l'escassa qualitat de treball poètic que es fa encara avui a moltes escoles, justament quan els infants es troben en el període més sensitiu de l'existència i se senten més captivats per la paraula lliure. N'he après treballant dia a dia des del Departament de

Filologia de la Facultat d'Educació, amb col·legues amb qui he format bona parella de ball, com ara Vanesa Amat.

Em declaro crítica amb una determinada literatura adreçada als infants que no tingui unes premisses de qualitat clares sobre el llenguatge, la traducció o el respecte per la seva intel·ligència com a lectors. Soc enemiga de les cancel·lacions i dels falsos llibres pretesament de LIJ, basats en criteris extraliteraris d'autoajuda, així com de la mala interpretació narració dels textos orals davant els infants, que converteix l'experiència literària i lectora en deficient. He llegit que Carles Riba, naturalment que salvant totes les distàncies, també era d'aquest parer.

Mai no podré agrair prou el fet d'haver pogut treballar la llengua i la LIJ a l'Escola de Mestres d'Osona al costat de Josep Tió i d'Assumpta Fargas. D'ells, i creant materials per a l'escola adreçats als alumnes no-catalanoparlants els anys vuitanta i noranta, vaig adquirir el motlle, la manera d'adaptar la llengua catalana fins a fer-la comprensible, rica i lluminosa, adreçada als infants i joves com un acte de dignitat. Ens proposàvem d'adequar textos per a ser llegits o dits amb claredat amb la intenció d'incidir en la formació lectora i l'imaginari cultural dels joves lectors. És un llegat que m'ha acompanyat sempre i que he procurat transmetre als equips de treball amb els quals he fet camí després.

Els dos Premis de la Crítica «Serra d'Or», obtinguts els anys 2011 i 2014, juntament amb Carme Rubio, van representar, en primer lloc, un honor al treball i a la feina feta, però, sobretot, un regal que em va donar vida per a continuar mantenint la flama de la dedicació a la literatura infantil i juvenil. Com ara, amb aquest regal d'homenatge que em feu amb aquest llibre preciós. Us en dono les gràcies de tot cor.

Bibliografia

Articles i reflexions sobre la LIJ

Bernal, M. Carme. «L'educació literària d'infants i joves: diàleg paral·lel entre Joan Triadú i Carles Riba». *Revista Catalana de Ciències Socials = Catalan Sciences Review*, 2a època, vol. 12 (2022), p. 107-109.

Bernal, M. Carme. «Infància i educació literària: a propòsit de Hans Christian Andersen». *Revista Catalana de Pedagogia*, vol. 5 (2006), p. 51-62.

Bernal, M. Carme. «La naturalesa de l'infant i la poesia». Lliçó de jubilació. 2023. Disponible en línia a: <http://hdl.handle.net/10854/7170>. [Consulta: 10 agost 2026]

Bernal, M. Carme; Rubio, Carme. «Perrault, Charles. Contes de Perrault (1907)». A: *El patrimoni de la imaginació: llibres d'ahir per a lectors d'avui.* Coord. a cura de Mònica Baró, Teresa Colomer i Teresa Mañá. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, 2007, p. 36-41.

Bernal, M. Carme; Rubio, Carme. «Reflexions a l'entorn de la poesia a l'escola». A: *Miscel·lània Segimon Serrallonga.* Vic: Eumo, 2001, p. 55-68.

Els clàssics a l'aula: antologies i adaptacions

Amat, Vanesa; Bernal, M. Carme; Muntañá, Isabel. *Plouen poemes!* Vic: Eumo, 2017.

Bernal, M. Carme; Codina, Francesc; Fargas, Assumpta; Tió, Josep. *Trama 1* i *Trama 2.* Vic: Eumo, 1987-1988.

Bernal, M. Carme; Rubio, Carme. Direcció i edició de nou volums de la col·lecció «L'Onada», que inclou la versió adaptada de contes i llegendes d'arreu del món. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007-2010.

Bernal, M. Carme; Rubio, Carme. Direcció i edició dels onze volums de la col·lecció «Tant de gust...», que inclou la biografia i textos de H. C. Andersen (2006), Joan Maragall (2006), Mercè Rodoreda (2008), Ramon Llull (2008), M. Àngels Anglada (2009), Jacint Verdaguer (2011), Joan Salvat-Papasseit (2013), Pere Calders (2016), Miquel Martí i Pol (2017), Pompeu Fabra (2018) i Víctor Català (2020). Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006-2020.

Propostes didàctiques

Amat, Vanesa; Bernal, M. Carme. *Primeres literatures a l'Educació Infantil: una experiència amb el moble-taller.* Vic: Servei de Publicacions de la Universitat de Vic. Universitat Central de Catalunya, 2019. (Mirades a l'Educació Infantil: experiències, recerques i reflexions; 1).

Amat, Vanesa; Bernal, M. Carme; Muntañá, Isabel. «Caminets de poesia: una experiència didàctica amb els infants de cinc anys». *Infància,* núm. 205 (jul.-agost 2015), p. 20-22.

Bernal, M. Carme; Sunyol, Víctor. Onze edicions dels *Dossiers pedagògics del Teatre Romea, Centre Dramàtic de la Generalitat de Catalunya i els Estudis Universitaris de Vic,* adreçades als professors i alumnes d'Ensenyament Secundari i de Batxillerat de Catalunya. Vic: Eumo Gràfic, 1989-1999.

M. Carme Bernal i Creus

TERESA COLOMER MARTÍNEZ
(Barcelona, 1951)

Llicenciada en filologia hispànica i filologia catalana. Doctora en ciències de l'educació. Catedràtica de didàctica de la literatura de la Universitat Autònoma de Barcelona. Va fundar i dirigir el grup de recerca GRETEL sobre les relacions entre lectura, literatura infantil i juvenil actual i educació literària a l'escola obligatòria. És autora de més de 300 publicacions sobre aquests temes, amb traduccions a més de vuit llengües. Alguns dels seus llibres han estat escollits per a edicions públiques de fins a 150.000 exemplars.

Ha rebut el Premi de Pedagogia Rosa Sensat 1990, el Premi de Pedagogia de la Fundació Enciclopèdia Catalana (2003 i 2004), el Cecília Meireles 2003 del Brasil i l'Edward B. Fry Book Award 2015 de la Literacy Research Association.

Va impulsar i coordinar el primer postgrau de l'Estat de Biblioteca Escolar (1990-1993), l'únic màster oficial sobre Biblioteca Escolar i Promoció de la Lectura (UAB-UB, 2008) i la primera xarxa de recerca universitària en literatura infantil i juvenil (específicament dels Països Catalans, 1999-2006). En l'àmbit internacional, va crear i dirigir el Màster en línia Llibres i Literatura Infantil i Juvenil (UAB-Banco del Libro de Veneçuela, 2004-2019), va cofundar la primera xarxa de recerca internacional sobre àlbums il·lustrats (2007) i va ser de l'equip fundador del Children's Literature, Childhood Culture and Media Master (2019) de la UE. Ha estat avaluadora i membre de múltiples consells de revistes

educatives i ha impartit nombroses conferències i cursos de formació permanent dels docents en més de quinze països europeus i llatinoamericans.

La meva relació amb la LIJ

Vaig tenir la sort de néixer en un pis ple de llibres, relligats per la ferma convicció que eren una part positiva i ineludible de la vida. Aquests llibres se'ns llegien, però, en canvi, no recordo que ningú ens expliqués contes (fora dels «Tambor» de la ràdio), ja que als anys cinquanta del segle xx la tradició ja s'havia fet més escrita que no pas oral. En aquella època, les formes de ficció i d'oci eren força reduïdes, així que els que ens vam iniciar en el món lletrat vam desenvolupar una avidesa omnívora i inacabable que, com a fenomen estès socialment, deu ser la més intensa de la història d'Occident.

Per dir-ho a pams respecte de les característiques habituals dels lectors, érem *primerencs*: per exemple, no vaig anar a escola fins als cinc anys, però en entrar ja podia llegir «*Tengo, tengo, tengo / tengo tres ovejas en una cabaña*» al llibre de text. Estàvem tan *lliurats* a la lectura, que a casa va caldre prohibir llegir mentre es dinava a taula. Formàvem una comunitat molt *homogènia*: com que l'edició era escassa (i censurada), hi ha un cert conjunt de llibres que tothom de la meva edat citarà en qualsevol rememoració o entrevista. També érem *relectors*, perquè la nostra voracitat era més gran que les possibilitats de reposició familiar i l'absència de biblioteques era clamorosa, així que ens sabíem els nostres llibres gairebé de cor. Potser ben mirat érem *massa avançats*, ja que, a més de contes i tebeos, de seguida arreplegàvem novel·les juvenils, de manera que em faig creus de pensar que quan llegia *A través del desierto y de la selva* de Sienkiewicz tenia vuit anys com el personatge de la Nel i somiava a cavalcar dalt d'un elefant com ella. I, finalment, podem dir que estàvem *oberts a tot*, que als catorze anys era prou comú llegir seguits, posem per cas, *Allò que el vent s'endugué* i *Crim i càstig*. Val a dir que, fins poc abans d'aquesta edat, tot en castellà al meu entorn, això sí.

Quan vaig acabar filologia i vaig començar a fer de mestra a l'extraradi no tenia cap preparació didàctica, però m'era una evidència viscuda que els infants havien de tenir llibres, així que entre ells i jo vam formar una biblioteca d'aula. I, sens dubte, els set anys de bibliotecària a l'Escola Orlandai van ser la llavor del meu interès futur per configurar diversos postgraus i màsters —amb la Mònica Baró i la Teresa

Mañà— que formessin bibliotecaris escolars. En aquesta època, el Seminari de LIJ de Rosa Sensat em va ensenyar com seleccionar els llibres des de l'interès per l'educació lectora dels infants, una perspectiva que subsumia els meus instruments filològics primigenis en altres categories. I si parlem de biblioteques, he de dir que trobo que la meva generació va tenir més possibilitats materials que les anteriors de formar una biblioteca personal i potser també va ser la darrera a fer-ho com un senyal d'identitat personal; de seguida un cop d'ull a la prestatgeria quan entràvem en una casa; els ulls sempre desviats per veure el títol del llibre que algú llegia al metro...

No és pas d'envejar créixer en una dictadura, sota la repressió de drets, la preeminència dels valors religiosos, els costums conservadors i l'aïllament cultural. Però els que sortíem al món als anys 1980 sí que vam tenir l'avantatge de sentir-nos a favor del vent dels nous temps i de notar l'energia del canvi cap a un món on quasi tot estava per inventar o per fer. Editorials, traduccions, revistes, institucions, estudis... tot es multiplicava per a la LIJ amb l'afany alegre de posar el país al dia. Fins i tot la literatura per a infants entrava als estudis de magisteri, que fins llavors es veu que no l'havien trobada a faltar.

Des del meu lloc a la Universitat vaig intentar fusionar tres àmbits que no es parlaven, ben entotsolats cadascun en les seves pròpies bibliografies, congressos i activitats: la lectura, l'ensenyament de la literatura i la LIJ. La meva tesi doctoral en feia una proposta teòrica d'integració, creava un mètode d'anàlisi de la narrativa infantil i juvenil (dels 5 als 15 anys) i l'aplicava tot seguit a la descripció de la producció de qualitat d'aquella dècada de joiosa explosió editorial. Volia conèixer els llibres per a infants per integrar-los a la tasca de l'educació literària, que és pròpiament el camp en què he desenvolupat la meva professió.

Com que em vaig socialitzar en els aires col·lectius dels setanta, sempre m'he divertit més treballant en grup. Així que de seguida vaig promoure i coordinar xarxes, un equip de recerca i la creació de nous estudis, que sempre han tingut la LIJ com un eix central.

La xarxa «Teoria, història i ús educatiu de la literatura infantil i juvenil catalana» (1999-2006) va ser la primera de l'Estat, va aglutinar tot el professorat universitari dels Països Catalans interessat en el tema i va oferir la publicació de dos reculls històrics: un panorama de perspectives de la LIJ catalana al llarg del segle xx, amb l'afegit final d'un recull dels estudis existents fins llavors, i una proposta de destacats de LIJ (2002), i encara una selecció i anàlisi del patrimoni de clàssics infan-

tils catalans d'abans de la Guerra Civil de 1936 (2007). Tot seguit, vaig cofundar, a la UAB, l'European Network of Picturebook Research: per primera vegada es van reunir una bona colla d'especialistes del món per tractar la llavors prometedora novetat de l'àlbum il·lustrat, i aquest any han celebrat el seu 10è congrés a Lisboa.

Pel que fa al grup de recerca que he dirigit, GRETEL, ha estat més centrat en l'educació literària, però la LIJ sempre hi ha tingut cadira posada. Va sorgir ja el 1999 d'un seminari de doctorands i va anar prenent volada fins a arribar a una quinzena de membres vinguts de diferents països, un munt d'investigadors visitants i un web —amb un espai de ressenyes mensuals de LIJ— amb més de 60.000 visites anuals.

Dels nous estudis inventats, voldria destacar els tres de més continuïtat i repercussió. Així, amb María Cecilia Silva-Díaz vam crear el Màster Internacional Online en Libros y Literatura para Niños y Jóvenes (2004-2019) per contribuir a formar una comunitat acadèmica sobre LIJ amb una perspectiva disciplinària comuna. Dels cursos fets sobre biblioteques, destaca el Màster Interuniversitari UAB-UB en Biblioteca Escolar i Promoció de la Lectura (2008 i següents), deliberadament presencial per formar els professionals catalans. I em vaig jubilar just quan, amb Cristina Correro, acabàvem d'enllestir el Children's Literature, Childhood Culture and Media Master (2019 i següents) —amb la direcció d'Evelyn Arizpe de la Universitat de Glasgow en aquest cas—, l'únic de LIJ finançat per la Unió Europea, fet entre cinc països i amb un pressupost multimilionari per sostenir les beques de dos anys de l'alumnat.

Vet aquí, doncs, que, quan repasso la meva vida, la LIJ sempre hi és, com un dinosaure ben escarxofat. Com diu una amiga meva —ella professora de literatura— sobre la nostra trajectòria professional, «tal com som, addictes als llibres, és com si s'hagués confiat a un bevedor el bar de la cantonada».

Tria bibliogràfica comentada

Molts anys de feina donen resultats en aspectes molt diversos. Per situar el lector sobre la meva trajectòria, tal com se'ns convida amablement a fer —i ja que he al·ludit abans a la formació de xarxes, equips i estudis—, triaré aquí algunes publicacions, tot centrant-me només en els llibres. Així, doncs, a continuació n'assenyalaré sis de prou definitoris per ordre cronològic:

1. *Ensenyar a llegir, ensenyar a comprendre* (Teresa Colomer i Anna Camps, Barcelona, Edicions 62, 1991; 4a ed., 1998) va ser gairebé el meu primer llibre, però ja inaugurà els trets de rellevància escolar, innovació teòrica i utilitat pràctica que han guiat els meus objectius professionals. Recull de manera ordenada la recerca de la psicologia cognitiva de les dècades anteriors sobre «què és llegir», un tema clau de l'època, per derivar-ne una proposta sobre què voldria dir, per tant, «ensenyar a fer-ho a l'escola», amb molts exemples pràctics i a partir de la nostra experiència d'aula. Va obtenir el Premi Rosa Sensat 1990, va tenir una bona acollida docent i va ser traduït al castellà (Madrid, Celeste, Ministerio de Educación y Ciencia, 1996) i al portuguès a Brasil (2002) on es continua editant.

2. *La formació del lector literari* (Teresa Colomer, Barcelona, Barcanova, 1998) és la publicació derivada de la meva tesi doctoral i la considero la meva aportació més rellevant al camp de la literatura per a infants i joves en els aspectes que he esmentat abans. El mateix any, la Fundación Germán Sánchez Ruipérez en va fer una edició castellana molt acurada de la mà de Felicidad Orquín per a la col·lecció «El árbol de la memoria». Va rebre el títol més precís de *La formación del lector literario: narrativa infantil y juvenil actual* i se'n va publicar una revisió el 2009. La traducció portuguesa (São Paulo, Global, 2003) va tenir repetides impressions, una de 35.000 exemplars en ser seleccionada en concurs públic (2011) per l'Administració educativa brasilera.

3. *Introducción a la literatura infantil y juvenil* (Teresa Colomer, Madrid, Síntesis, 1999), així com la seva reelaboració i ampliació en profunditat, *Introducción a la literatura infantil y juvenil actual* (2a ed., ampl., Madrid, Síntesis, 2010), s'adrecen a un públic divers, interessat en els múltiples vessants de la LIJ. Tots dos títols responen a la necessitat de fer exactament una «introducció» que fos prou rigorosa per tal d'omplir el buit insòlit que hi havia al nostre entorn. Molt usats als estudis de magisteri, el primer llibre es va fer a sol·licitud de l'editorial Síntesis per inaugurar la col·lecció «Síntesis Educación», mentre que el segon també va tenir traducció al portuguès (São Paulo, Global, 2017).

4. *Andar entre libros: la lectura literaria en la escuela* (Teresa Colomer, Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 2005) és un llibre que veig com una mena de destil·lació de bona part de la meva

reflexió didàctica fins llavors. En aquella època ja em preocupava molt el desemparament docent a què havia conduït la desaparició de rutines i formes organitzatives de l'educació literària i en vaig voler oferir un «marc d'espais definits» on endreçar aquests aprenentatges. El dec a la insistència del meu bon amic Daniel Goldin per publicar-lo a la col·lecció «Espacios para la lectura» del Fondo de Cultura Económica de Mèxic. Va tenir adquisicions específiques per part del Ministeri d'Educació de Xile (2012 i 2019), així com traduccions (2007 al portuguès; 2025 a l'èuscar) i va ser seleccionat pel Govern del Brasil per fer-ne una edició de 150.000 exemplars i repartir-la a totes les escoles del país, de manera que és el meu llibre més difós.

5. *Visual journeys through wordless narratives: an international inquiry with immigrant children and 'The Arrival'* (Evelyn Arizpe, Teresa Colomer i Carmen Martínez-Roldán, Nova York, Bloomsbury Academic, 2014) va ser premiat amb l'Edward B. Fry Book Award 2015 de la Literacy Research Association als Estats Units i exemplifica aquí l'etapa en què la recerca universitària va internacionalitzar la col·laboració. En aquest cas, partíem del projecte que vaig dirigir a GRETEL, divulgat a l'obra *La literatura que acoge: inmigración y lectura de álbumes* (coord. Teresa Colomer i Martina Fittipaldi, Caracas, Banco del Libro, Barcelona, GRETEL, 2012). Amatents als reptes de l'escola catalana, ens havíem preguntat: «Si l'escola ha rebut un 15 % d'alumnat nouvingut en només 10 anys, la podria ajudar l'ús dels àlbums il·lustrats a les aules d'acollida?» Al llibre s'exposa com la preocupació per l'alumnat immigrant ens va dur a trobar resultats valuosos per a qualsevol context en dos temes emergents: el funcionament de la recepció lectora i la interpretació col·lectiva d'obres literàries amb mediació docent.

6. *Narrativas literarias en educación infantil y primaria* (Teresa Colomer, Mireia Manresa, Lucas Ramada Prieto i Lara Reyes López, Madrid, Síntesis, 2018), amb traducció al portuguès al Brasil (São Paulo, Global, 2024), és un llibre de comiat: per l'època, pels coautors de GRETEL convidats a fer-lo i pel desig d'oferir una darrera proposta, síntesi de moltes reflexions, als destinataris docents. Obeeix específicament a la meva preocupació per la manca de concreció dels objectius escolars sobre «què han d'aprendre sobre literatura» els nens i nenes d'infantil i primària. Vaig dirigir la tesi de Martina Fittipaldi de GRETEL sobre aquest tema

i les seves conclusions van servir per a organitzar els apartats d'aquest llibre. Teories de fons per a il·luminar la pràctica, però situades directament a l'aula, amb propostes d'exemplificació i la veu dels infants incorporada a la reflexió.

Teresa Colomer Martínez

TERESA DURAN I ARMENGOL
(Barcelona, 1949)

Diplomada en disseny gràfic. Llicenciada en filosofia i ciències de l'educació i doctora per la Universitat de Barcelona. Ha estat professora de la Facultat de Formació del Professorat a la UB i directora del Departament d'Educació Visual i Plàstica. També ha exercit de professora a l'Escola de Disseny Elisava.

Com a escriptora o il·lustradora ha publicat uns cent títols de literatura infantil i juvenil, molts dels quals han estat traduïts a diversos idiomes, i ha rebut alguns premis i mencions, com ara el Premi Josep M. Folch i Torres i el Premi de Literatura Juvenil de la Generalitat de Catalunya (1983). Així mateix, ha escrit guions radiofònics, televisius, multimèdia i teatrals, ha codirigit programes de ràdio, ha comissariat exposicions diverses i ha dedicat molts anys a fer de rondallaire i contacontes. També col·labora en revistes infantils i educatives, i ha estat directora de la revista *Faristol*.

Ha format part de diversos grups de recerca com la xarxa temàtica «Teoria, història i ús educatiu de la literatura infantil i juvenil catalana», dirigida per la Dra. Teresa Colomer de la UAB, o la Red Temática de Literatura Infantil y Juvenil Comparada dentro del Marco Ibérico dirigida per la Dra. Blanca Roig Rechou, de la Universitat de Santiago de Compostel·la.

Ha format part del jurat de diversos premis de literatura infantil i juvenil, com el Ciutat d'Olot, l'Edebé de literatura infantil, l'Aurora

Díaz-Plaja de l'AELC o el Crítica «Serra d'Or», així com del Premi Internacional Catalònia d'Il·lustració.

Per la seva tasca docent, dinamitzadora i investigadora, ha estat guardonada amb el Premi de Pedagogia de la Fundació Enciclopèdia Catalana, el Premi Junceda d'honor de l'APIC, el Premi Llibreter del Gremi de Llibreters, el Premi Carme Romaní, el Premi Trajectòria de la Setmana del Llibre en Català i la Creu de Sant Jordi de la Generalitat de Catalunya.

La meva relació amb la LIJ

Si he de ser sincera, no sé ni com es redacta un text per a una miscel·lània com aquesta, fent costat a altres escrits autobiogràfics de personalitats rellevants dins l'àmbit de la literatura infantil i juvenil catalana... i amb les quals m'uneixen vincles més amistosos que professionals.

Vaig tenir la sort de néixer i créixer en una casa plena de llibres i vaig aprendre a llegir en un parvulari privat i cursi, amb un manual que es titulava *¡Tilín, tilín!*[1] I alhora, a casa, perquè després de berenar, la meva mare, que havia conservat el *Sil·labari Català*,[2] tenia la santa paciència i la clara voluntat de fer que les seves dues filles assolissin una sòlida base d'aprenentatge, com la que ella havia rebut, molt abans de la Guerra Civil, a la Mútua Escolar Blanquerna.

Amb l'ajut d'aquelles beceroles, la cosa del llegir ja no va tenir aturador, ni durant el batxillerat elemental, cursat al Talitha (1959-1964) —on ja hi havia biblioteca escolar i d'aula—, ni durant el batxillerat superior, cursat a l'Institut Montserrat (1965-1967), ni durant els estudis superiors, a la Universitat de Barcelona (1968-1971, inacabats; 1994-1996, pedagogia i doctorat), ni a l'escola de disseny Elisava (1972-1975), on vaig obtenir la diplomatura de disseny gràfic. Totes les biblioteques m'eren bones, les públiques i les privades o familiars. A l'hora de fer balanç, cal que confessi que he llegit més narrativa que assaig, més rondalles que poesia, i que he vist més pel·lícules que no pas teatre i més il·lustracions que no pas pintures.

Però cal deixar constància del fet que, comptat i debatut, no soc res més que un fruit molt clar del seixantisme,[3] perquè vaig trobar molt

1. Montserrat Melendres, *¡Tilín, tilín!*, Barcelona, Spes, 1943.

2. Pau Romeva, *Sil·labari Català*, il·l. de Josep Obiols, Barcelona, Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, s/d.

3. Marta Vallverdú i Borràs, *Seixantisme. L'esclat cultural català dels 60*, Barcelona, L'Avenç, 2022.

més camp per córrer a pleret fora de les aules que a dins. Paral·lelament als cursos acadèmics preceptius, hi ha —i hi té molt de pes— el fet que el consell de redacció de la revista *Cavall Fort* em convidés a integrar-m'hi i a formar-ne part quan tot just jo tenia dinou anys. Alhora van venir les activitats dinamitzadores dutes a terme en museus, escoles i biblioteques d'arreu, o explicar contes i fer de locutora del primer programa infantil de Catalunya Ràdio; els cursos i cursets de rondallística o de plàstica que feia a l'Escola de l'Esplai, a l'Escola de Mestres Rosa Sensat, a l'Aula de Lletres i en escoles d'estiu de Catalunya, Espanya i part de l'estranger. Entremig vaig poder exercir de professora a l'Escola de Disseny Bàsic Elisava, però mai no he fet de mestra en una escola normal i corrent, pública o privada. Només al capdavall vaig anar a recalar, com a professora, al Departament d'Expressió Visual i Plàstica, de la Facultat de Formació del Professorat de la Universitat de Barcelona, fins que em vaig jubilar...

Durant el II Congrés de Cultura Catalana (1975-1977), gràcies a en Joaquim Carbó, vaig coordinar el subàmbit de la il·lustració dins el marc de l'àmbit de literatura infantil i juvenil que ell dirigia. De resultes d'aquell congrés, en va derivar un gran moviment associacionista, i jo em vaig associar a l'AELC, a l'APIC, a Rosa Sensat... I fruit natural d'aquells moviments associatius vaig assistir al naixement del Consell Català de Llibres per a Infants i Joves (1982), una entitat que no és més que l'aplec de totes les associacions que, de prop o de lluny, amb més o menys mitjans treballen en l'àmbit de la LIJ catalana i la seva difusió i dinamització. Allí sempre m'hi he trobat i m'han tractat com a casa.

A títol individual, soc l'autora de les il·lustracions d'una dotzena escassa de llibres, diuen que d'uns cent llibres infantils, d'una cinquantena llarga de traduccions (Rodari, Gripari, Prévert...) i de no sé pas quants guions, articles o col·laboracions en revistes especialitzades com *Guix*, *Perspectiva Escolar*, *In-fan-cia*, *Cuadernos de Pedagogia*, *CLIJ*, *Escola Catalana*, *Crònica d'Ensenyament*, *Vela Major*, *Catalan Writing Bloc* o *Faristol*, revista que vaig arribar a dirigir, coordinant-ne l'equip de redacció. En general, són articles més dedicats a la divulgació general o a la crítica de títols concrets que no pas a la recerca analítica i indexada que s'exigeix a tot professor titular universitari. I és que, amb la meva enyorada amiga Ana Díaz-Plaja, del Departament de Llengua i Literatura de la Facultat de Pedagogia i Educació de la UB, estàvem força d'acord en el fet que ens dolia que, en una facultat abocada a la formació dels mestres, es recompensessin més i millor els articles de pura i dura recerca acadèmica endògena que no pas les activitats o publicacions exògenes d'allò que en deien «transferència», tan neces-

sàries i efectives en l'àmbit de l'ensenyament... Tot i així, també he estat acollida en alguns, pocs, grups de recerca i investigació nacionals o internacionals i hi he col·laborat amb molt de gust, especialment amb el grup GRETEL de la UAB, del qual Teresa Colomer tenia tanta cura i on vaig participar del Màster en Llibres i Literatura Infantil i Juvenil i del Màster Interuniversitari de Biblioteca Escolar i Promoció de la Lectura.

Posats a coordinar equips, la tasca que he tingut la sort de fer i que més m'ha agradat ha estat la de comissària de prop de seixanta exposicions temàtiques, de tota mena, mida, o pressupost, tant per a grans institucions com la Fundació La Caixa (per ex.: «Contes de fades», 1986), la Biblioteca Nacional de Espanya (per ex.: «Testimonios», 1995) o el Palau Robert de la Generalitat de Catalunya (per ex.: «Personatge a la vista», 2005), com per a petits racons de món.

En resum: he tingut bons mestres, he tingut bons companys d'equip, he tastat feines d'allò més variades i dinàmiques que m'han permès tenir una visió bastant perspícua de la cultura en general i de la literatura mal denominada infantil i juvenil en particular; he pogut experimentar el goig de comprovar com alguns dels meus deixebles superaven de llarg el meu mestratge. I, per si tot això fos poc, fins i tot han premiat algun llibre meu en concret o la meva tasca divulgadora i dinamitzadora en general, com ho demostrarien, entre d'altres, els premis Junceda d'Honor de l'APIC (2010), el Carme Romaní de Bibbotó (2021), el Trajectòria de la Setmana del Llibre en Català (2020) i, és clar, la Creu de Sant Jordi (2007)!

D'aquell *¡Tilín, tilín!* dels inicis fins al dia d'avui, déu-n'hi-do dels camins recorreguts i assaborits, en solitari o en bona companyia. Però he de confessar que encara soc tot just a les beceroles de la digitalització que ens proporciona la nounada era digital, imperant i implantant una IA que motivarà uns canvis en la recepció i producció de la LIJ catalana que segur que em deixaran fora de joc.

Tria bibliogràfica

DURAN, Teresa. *Àlbums i altres lectures: anàlisi dels llibres per a infants*. Barcelona: Rosa Sensat, 2007.

DURAN, Teresa. «*6 a 12 anys: més mots, més joc, més llibres*». A: *VII Congrés de Literatura Infantil i Juvenil Catalana. Verba Ludens: el joc a la LIJ.* Barcelona: AELC, 2023, p. 70-91.

DURAN, Teresa. «L'élan de l'illustration en Espagne». *La Revue des Livres pour Enfants*, 192 (abril 2000), p. 83-90.

DURAN, Teresa. «L'evolució històrica al llarg del segle». A: COLOMER, Teresa (ed.). *La literatura infantil i juvenil catalana: un segle de canvis.* Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona. Institut de Ciències de l'Educació, 2002, p. 31-46.

DURAN, Teresa (coord.). «Feu lloc a la il·lustració!». A: *VII Premi Internacional Catalònia d'Il·lustració.* Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 1996, p. 103-128.

DURAN, Teresa. *¡Hay que ver!: una aproximación al álbum ilustrado*. Salamanca: Fundación Germán Sánchez Ruipérez; Madrid: Ministerio de Cultura, 2000.

DURAN, Teresa. «La il·lustració de les rondalles populars». En: LLUCH, Gemma (coord.). *De la narrativa oral a la literatura per a infants*. València: Bromera, 2000, p. 163-204.

DURAN, Teresa. *El paral·lelepípede blau: estudi de l'obra narrativa per a infants i joves de Gabriel Janer Manila.* Palma: Govern Balear. Conselleria de Cultura, 1991.

DURAN, Teresa (coord.). *Personatge a la vista!: llibres que fan lectors.* Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Presidència, 2005.

DURAN, Teresa. *Primeres literatures: llegir abans de saber llegir.* Barcelona: Pirene: La Galera, 1995.

DURAN, Teresa. «Veure i mirar: anàlisi de la il·lustració». *Faristol*, 0 (jul. 1985), p. 17-29.

DURAN, Teresa; LUNA, Marta. *Un i un i un... fan cent.* Barcelona: La Galera, 2002.

Teresa DURAN I ARMENGOL

SUMARI

Presentació, *per Mònica Baró i Pere Martí i Bertran* 5

Les homenatjades 9

Maria Carme Bernal i Creus 11

Teresa Colomer Martínez 17

Teresa Duran i Armengol 25

Teresa Mañà i Terré 31

Margarida Prats Ripoll 37

Núria Ventura Bosch 43

Les absents 49

Ana Díaz-Plaja Taboada
(a càrrec de Juli Palou Sangrà) 51

Aurora Díaz Plaja
(a càrrec d'Aurora Vall i Susana Ariño) 57

Teresa Rovira i Comas
(a càrrec de Mònica Baró Llambias) 63

Els escrits d'homenatge 69

Marc Alabart Barba
Els clubs de lectura, una pràctica que cal reivindicar 71

Cristina Aliagas-Marín
El còmic a la biblioteca escolar:
una finestra al plaer lector i a la cultura 75

Vanesa Amat Castells
Els llibres i els mestres 81

Júlia Baena Argudo
La literatura juvenil catalana, cosa de dones? 86

Marta Cava Ruiz
Molta LIJ i poc ressò 96

Jaume Centelles Pastor
La immigració a la LIJ.
Interculturalitat, convivència i acolliment 101

Cristina Correro Iglesias
Història i evolució dels estudis sobre l'àlbum:
de l'àmbit internacional al context català 106

Dani Espresate Romero
Quan el vers esdevé LIJ 113

Guillem Fargas Llavina
Itinerari de lectura 119

Josep Antoni Fluixà
Les donasses de la literatura infantil
i juvenil valenciana 123

Martina Fittipaldi
Qui promou els llibres infantils i juvenils
a Catalunya? Organismes de foment de la lectura
i l'educació literària 127

Mireia Manresa Potrony
La selecció dels textos de ficció per a la construcció
d'hàbits lectors dels adolescents 134

Pere Martí i Bertran
Traducció, traductors i traductores a *La Mainada* 140

Mixa (Anna Pardos Ripoll)
Recursos digitals per al foment lector 149

Pep Molist
Arròs de cementiri... amb principis 155

Joan Portell Rifà
La Generació dels 50:
vents de canvi en la il·lustració catalana 160

Maria Pujol Valls
La ficció climàtica infantil i juvenil en català 167

Miquel Rayó
Entre el record i l'enyorança 172

Carme Rubio Larramona
Abans de l'alba (1973), o el projecte pedagògic de com transformar una novel·la en un llibre de text 176

Caterina Valriu Llinàs
L'herència de les faules: els animals humanitzats com a protagonistes dels relats 186

Nota biogràfica sobre els autors 191

Les miscel·lànies d'homenatge són habituals en el món acadèmic i a Catalunya se n'han publicat centenars els darrers anys, però gairebé cap ha estat dedicada a una dona.
Aquest recull pretén començar a revertir, si més no en part, aquesta mancança i vol ser un homenatge a aquelles dones que amb les seves recerques i aportacions han contribuït a fer que l'estudi de la literatura infantil i juvenil catalana tingui avui consideració de disciplina acadèmica. Nou dones que podem considerar pioneres de la LIJ: les dues pioneres de les pioneres, Teresa Rovira i Aurora Díaz Plaja, que s'hi van dedicar en els anys grisos del franquisme, i set més que han seguit les seves petjades: Maria Carme Bernal, Teresa Colomer, Ana Díaz-Plaja, Teresa Duran, Teresa Mañà, Margarida Prats i Núria Ventura. Els treballs que els dediquen deixebles, col·legues i amics són els que trobareu en aquest volum.

ISBN 978-84-9191-444-0
9 788491 914440 60007

polièdrics

Publicacions de l'Abadia de Montserrat